

Pretexte pentru lectură

Metamorfozele spațiului transilvan după Primul Război Mondial

de Mihai Panu

Sfârșitul primei conflagrații mondiale a produs transformări sistemice majore în întreaga Europă, printre acestea la loc de cinste numărându-se intrarea statului-națiune modern în prim planul relațiilor internaționale. Dincolo de aspectele punctuale care aveau să definească profilul socio-politic european după 1918 (sistemul de tratate postbelic, noua arhitectură de securitate, apariția unor noi actori statali etc.), perioada interbelică reprezintă din multe puncte de vedere prelungirea unui act cu final deschis, în urma căruia cea mai mare parte a clivajelor sociale și politice de pe continent nu au fost pe deplin înlăturate prin război, ci mai degrabă mascate. În acest sens, fenomenele sociale majore care și-au găsit într-un fel sau altul expresie în anii interbelici s-au dezvoltat pe solul fertil al incertitudinilor identitare, al resentimentului politic și, nu în ultimul rând, al resetării (de cele mai multe ori impuse ideologic) a relațiilor dintre diferite grupuri etno-culturale.

În spațiul românesc, asemenea schimbări și-au făcut rapid simțită prezența odată cu momentul Marii Uniri din 1918. Pentru elitele politice ale acelor timpuri, apariția unui stat națiune mărit din punct de vedere geografic și demografic a reprezentat o provocare reală, iar modelul de guvernare promovat de la București nu s-a pliat într-o manieră optimă pe noul profil al țării. Din multe puncte de vedere perioada post-unire a stat sub semnul provizoratului. La nivel politic se resimțea necesitatea găsirii unor formule eficiente, prin care să se poată asigura o guvernare cât mai facilă. Prin guvernare facilă se înțelegea, în primul rând, capacitatea clasei politice și a instituțiilor statului de a oferi un model de guvernare, care ar fi permis loializarea cât mai rapidă a unui corp cetățenesc eterogen etno-cultural (și deci consolidarea proiectului național românesc) și satisfacerea exigențelor comunității internaționale, față de care România își asumase anumite angajamente, mai ales în ceea ce privește legislația privind minoritățile. Chiar și în asemenea circumstanțe, oarecum presante, adaptarea cadrului

Florian Kühner-Wielach, *Siebenbürgen ohne Siebenbürger? Zentralstaatliche Integration und politischer Regionalismus nach dem Ersten Weltkrieg*, de Gruyter, Berlin, 2014, 419 p. (colecția "Südost-europäische Arbeiten", vol. 153)

instituțional la noile realități interne și internaționale s-a făcut greoi. La nivel social, lucrurile mergeau oarecum în aceeași direcție a provizoratului și incertitudinilor. Dincolo de satisfacția împlinirii unui important deziderat național (Unirea), societatea românească avea să resimtă acut efectele unor clivaje tot mai pronunțate între diferite grupuri etnice. În regiunile nou intrate în componența României Mari (precum Transilvania sau Banatul), simbolistica politică a Bucureștiului era destul de diluată, iar centralismul practicat din acea direcție avea darul de a sădi și mai multă neîncredere, mai ales în mentalul colectiv al minorităților. Proiectul politic al României Mari nu a fost pentru toată lumea la fel de convingător, fapt ce a dus, într-un timp relativ scurt, la punerea sub semnul întrebării a legitimității puterii politice exercitate de la București. În sfârșit, la nivelul politicii internaționale, percepția asupra României Mari nu era întotdeauna favorabilă, fapt explicabil în special prin prisma diferendelor teritoriale care aveau să apară oarecum inevitabil între statul român și unii vecini ai săi, în urma tratatelor care au consfințit noua ordine geopolitică de după Primul Război Mondial. În altă ordine de idei, statul român avea nevoie să se legitimeze pe scena internațională (mai ales față de marile puteri și de vecini) oarecum în aceeași măsură în care trebuia să se legitimeze față de proprii cetățeni. Așadar presiunile făcute asupra sferei politice din România Mare aveau două surse: sistemul internațional pe de o parte și propriul corp cetățenesc, pe de altă parte.

Una dintre regiunile în care sincronizarea așteptărilor cetățenești cu oferta politică a

Bucureștiului s-a făcut de multe ori defectuos a fost Transilvania. Spațiu prin excelență multicultural și expus de-a lungul secolelor influențelor geopolitice și civilizaționale apusene, nu i se puteau nega excepționalitatea istorică sau particularismul socio-cultural, chiar dacă apartenența sa la cadrul identitar al românismului constituia un fapt în general acceptat. Odată intrată în componența României Mari, Transilvania avea să scoată și mai mult la iveală elementele care constituiau acel tip de particularism și care o făceau dificil de compatibilizat cu noul design politico-instituțional propus de București. Tocmai în jurul acestei problematici complexe și cât se poate de relevante pentru înțelegerea adecvată a istoriei politice din România primei jumătăți a secolului trecut, a fost contruită structura conceptuală și analitică a cărții publicate de tânărul istoric Florian Kühner-Wielach. Intitulat „Siebenbürgen ohne Siebenbürger? Zentralstaatliche Integration und politischer Regionalismus nach dem Ersten Weltkrieg” (Transilvania fără transilvăneni? Integrare de tip centralist și regionalism politic după Primul Război Mondial. n.t.), volumul reprezintă o inițiativă științifică salutară și totodată o binevenită analiză a metabolismului politic și social românesc în anii de după Marea Unire din 1918. Autorul are meritul de a se fi ocupat cu răbdare și imparțialitate de o temă deloc comodă, mai ales pentru istoriografia românească de tip canonic, reușind să aducă în fața cititorului interesat o lucrare remarcabilă nu doar prin prisma bogatei documentări, ci mai ales prin soliditatea cadrului argumentativ și metodologic. Florian Kühner-Wielach identifică rând pe rând procesele societale subtile care aveau să determine reconfigurarea percepțiilor publice și a culturii politice în spațiul transilvan. Logica argumentațiilor sale are menirea de a scoate în prim plan construcția discursivă a relației dintre politic și social precum și mecanismele reprezentării politice în societăți plurale.

Cartea scoate în evidență, din diferite perspective, excepționalismul culturii politice transilvănene și mai ales sensul activismului politic la nivel regional, în contextul eforturilor integraționiste ale României Mari. Dincolo de existența sa instituțională, statul român interbelic se cere investigat și la nivelul construcțiilor sale discursive, care și-au avut originea nu doar în sfera politicului, ci și în cea socială. Toate aceste procese subtile identificabile în spatele discursului oficial privind unitatea României Mari sunt cu atât mai relevante (fapt atent subliniat de autor) cu cât ele se sprijină pe năzuințele populare, fiind deci construite social și articulate discursiv în contexte particulare precum cel transilvănean. Din acest motiv, în sfera

publică transilvană, limitele discursive ale statului român interbelic au fost acceptarea și negarea. Mentalul colectiv a oscilat între aceste două limite în funcție de presiunile centralizatoare ale Bucureștiului și de percepția regională asupra sensului integrării politice, culturale și economice care ar fi trebuit să creeze coloana vertebrală a tânărului stat. În general orice proces integraționist cu pretenții centralizatoare, se va lovi la un moment dat de o rezistență mai mică sau mai mare din partea entităților regionale, mai ales dacă sursa care alimentează motorul integrării este preponderent una politică, fapt evidențiat și de autor: „Din acest motiv populația româno-transilvană a început să se apere în fața măsurilor luate de guvernul de la București. Procesul de integrare a început să fie perceput din ce în ce mai mult ca o nivelare în stil valah”¹. (n.t.).

Acest tip de reacție la tendințele integraționist-centralizatoare ale Bucureștiului a cauzat un alt fenomen interesant la nivelul societății transilvane: resetarea preferințelor sociale și particularizarea mecanismelor de reprezentare politică. Asemenea schimbări au putut fi cel mai bine observate în reorientarea doctrinară a unor entități partidiste². Pe de altă parte, cultura politică (înțeleasă ca model de raportare a societății la actorii instituționali care asigură guvernarea) se cere analizată și din perspectiva curentelor sistemice existente pe atunci în spațiul european. Autorul nu neglijează asemenea perspective alternative atunci când își propune să investigheze dinamica socio-politică a spațiului transilvan după sfârșitul Primului Război Mondial. Înainte de a aparține istoric și cultural unui spațiu anume, Transilvania are propria geografie simbolică clădită pe interacționismul secular cu vecinătățile sale. Metamorfozele istorice ale spațiului transilvan reprezintă cu siguranță o miză științifică reală și o preocupare constantă în istoriografia europeană. Contribuția istoricului Florian Kühner-Wielach la decriptarea istoriei acestei regiuni atât de complexe din punct de vedere etno-cultural este demnă de toată aprecierea. Ea se remarcă nu numai prin claritatea demersului și soliditatea argumentelor ci mai ales prin justetea întrebărilor bine puse, pe baza cărora un segment important al istoriei statului român ar trebui cu siguranță reevaluat critic.

¹ *Ibidem*, p. 15.

² Vezi cazul Partidului Național din Transilvania (Siebenbürgische Nationalpartei), pe care autorul îl folosește drept exemplu.

Obsesii anticlericale în România comunistă

de Mihai Panu

Geneza ideologiilor totalitare în secolul al XX-lea a marcat decisiv și ireversibil metabolismul social-politic al Europei. Altoite pe instabilitatea sistemică a perioadei interbelice, atât național-socialismul cât și comunismul (cei doi gemeni totalitari ai veacului trecut) au devenit rapid ideologii de masă. Ele au sedus largi pături sociale printr-un mesaj bine țintit, potențat de campanii propagandistice atent organizate. Liberticide în esență, dogmatice în mesaj și genocidare în ipostaze, totalitarismele secolului trecut au fracturat politic, social și economic întregul continent european, efectele lor fiind resimțite chiar și în zilele noastre. Despre istoria totalitară a Europei s-a scris mult și de cele mai multe ori pertinent. Investigarea diferitelor ipostaze și consecințe ale primatului ideologiei în spațiul european va trebui să rămână pe termen lung una dintre îndatoririle morale importante ale oricărei societăți care împărtășește valorile libertății și statului de drept. Cultivarea fără rezerve a unei etici a neuitării la nivelul mentalului colectiv internațional reprezintă una dintre condițiile indispensabile pentru înțelegerea adecvată a trecutului (recent) și implicit o bază solidă pe care valorile democratice vor putea fi oricând legitimate.

Dincolo de discursul normativ și de speranțele firești în domnia rațiunii, lupta cu trecutul rămâne de multe ori problematică, mai ales atunci când vorbim de asumarea lui. România se confruntă la rândul ei cu asemenea dificultăți. Spațiul public post-decembrist nu a fost marcat de un consens real în ceea ce privește asumarea trecutului totalitar recent. După cum se știe, condamnarea oficială a regimului comunist din România a scos la iveală demonii îndochinării și ai nostalgiilor mistuitoare inclusiv în rândurile clasei politice. O parte a mentalului colectiv este încă bântuită de fantasmele unui trecut pe nedrept idealizat sau de nostalgii greșit direcționate.

Relația dintre religie și politică a fost dintotdeauna complexă. Emergența regimurilor totalitare în secolul al XX-lea a condus treptat la promovarea în spațiul public a discursurilor anticlericale. Comunismul românesc a fost construit discursiv pornindu-se, printre altele, de la înfierarea bisericilor și mai ales a elitelor clericale. Disputa dintre religie și ideologie/politică a devenit astfel o luptă pentru putere, mai bine zis o luptă pentru controlul spațiului public. Este

Sergiu Soica, Gabriel Buboii, Episcopul Ioan Bălan în dosarele Securității, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2015, 413 p.

cunoscut faptul că totalitarismele secolului trecut încercau prin toate mijloacele să acapareze spațiul public, astfel încât procesul îndochinării să fie cât mai eficient. Reușita lor depindea covârșitor de modul în care reușeau să înlăture acei actori sociali care ar fi putut să le pună la îndoială programul, îngreunându-le în felul acesta accesul propagandistic în rândurile diferitelor comunități. Prin urmare atitudinea anticlericală era justificată strategic, întrucât presupunea o necesară înlăturare a unui adversar bine ancorat în realitățile sociale și mai ales bine organizat. Pentru comuniști, religia nu era altceva decât un concurent ideologic foarte puternic.

Faptul că religia poate fi percepută ca o contra-ideologie și totodată ca un concurent puternic al regimurilor politice totalitare în sfera socialului, reprezintă un aspect acceptat în rândurile multor comunități epistemice. Conceptul de „religie politică”, sugerat încă de la mijlocul secolului trecut de către teoreticianul german Eric Vögelin³, explică destul de convingător această situație considerată la prima vedere paradoxală. Atât religiile tradiționale, cât și ideologiile politice totalitare sunt construite discursiv pe așa numita promisiune soteriologică. Pe de o parte, avem de-a face cu argumentul mântuirii omului într-un plan extra-mundan, atâta vreme cât regulile promovate prin discursul religios sunt respectate; pe de altă parte, ideologiile totalitare vin cu același tip de retorică salvaționistă, însă nu o proiectează într-un plan extra-mundan ci mai degrabă într-unul imanent, al experiențelor imediate. În felul acesta se poate explica potențialul imens de seducere a maselor și mai ales succesul propagandei totalitare.

După cel de-al Doilea Război Mondial sfera socio-politică românească avea să fie iremediabil marcată de primatul ideologiei comuniste, impusă treptat de la Moscova. Printre tresăturile cele mai importante ale comunismului (românesc) se numără și anticlericalismul visceral de factură bolșevică. Eliminarea bisericii din spațiul

³ Cf. Eric Voegelin, *Religiile politice*, București, Humanitas, 2010.

public devenise un imperativ ideologic asumat de partidul unic în sens aproape dogmatic. Anticlericalismul comunistilor nu s-a manifestat doar la nivel discursiv. El a fost transpus în practică de cele mai multe ori brutal, prin intermediul unor organisme specializate precum Securitatea. Una dintre comunitățile confesionale care a avut cel mai mult de suferit în urma instaurării regimului comunist în România a fost cea a Bisericii Greco-Catolice. În peisajul istoriografic românesc actual, preocupările pentru acest subiect, cât se poate de sensibil și totodată relevant pentru înțelegerea adecvată a realităților social-politice din istoria noastră recentă, sunt, din fericire, din ce în ce mai dese și mai bine articulate științific. Semnalăm, în acest sens, apariția recentă în condiții grafice de excepție, a unei cărți⁴, care dă sens și greutate demersurilor anterior amintite. Admirabil documentată, solid alcătuită, densă ideatic și conceptual, cartea reprezintă un adevărat exercițiu de luciditate într-o lume în care tentația interpretărilor facile și a unor comode amnezii, venite cel mai probabil din oportunism, este din ce în ce mai prezentă chiar și printre intelectualii tineri din cercurile clericale.

Volumul este construit în jurul biografiei celui care a fost Ioan Bălan, episcop greco-catolic de Lugoj, care, alături de alte elite ale Bisericii Române Unite cu Roma (precum Iuliu Hossu, Vasile Aftenie sau Alexandru Rusu), a înfruntat represiunea comunistă fără să abdice de la convingerile sale. Bălan a fost arestat pe 28 octombrie 1948. Avea să-și petreacă următorii 11 ani (până în 1959, anul morții sale) în temnițele comuniste și în domiciliu obligatoriu. A avut parte de experiența carcerală a Sighetului, alături de alte elite clericale din România acelor vremuri. Traseul suferințelor sale a cuprins, printre altele, mănăstirile Căldărușani, Dragoslavele și Ciorogârla. Din momentul arestării nu a mai apucat să-și revadă eparhia și enoriașii. Dosarul întocmit de Securitate episcopului Bălan are un număr impresionant de 300 file. Cel mai mare volum din acest dosar cuprinde fondul informativ (243 file), în care pot fi identificați atât delatorii cât și ofițerii de Securitate care au adunat materialul informativ⁵.

Episcopul Ioan Bălan nu a fost doar un personaj important din ierarhia Bisericii Române Unite cu Roma ci și un intelectual autentic. Spirit enciclopedic și totodată cosmopolit, dacă ar fi să luăm în calcul faptul (deloc ușor de trecut cu vederea) că vorbea 9 limbi (română, maghiară, germană, franceză, italiană, latină, greacă, ebraică

și arabă)⁶, Bălan s-a impus la vremea lui în cercurile culturale europene. A publicat mai multe volume în domeniul teologiei. Dintre acestea putem aminti monumentală sa lucrare publicată în 1906, intitulată: „Wesen und Gebrauch der kirchlichen Diptychen” (Ființa și uzul dipticelor bisericești)⁷. Izolarea elitelor clericale în temnițele comuniste a însemnat dispariția din sfera publică a unor actori sociali importanți. Ideologii comuniști nu concepeau scenariul în care ar fi putut împărți puterea cu vreun alt for (politic sau non-politic), nici măcar la nivel simbolic. Noua biserică purta numele de „Partid Comunist” iar apostolii ei, atent selectați în organele Securității, nu erau altceva decât niște fanatici orbiți de propagandă. Întregul aparat represiv al comunismului românesc s-a bazat pe încrederea necondiționată în rolul mesianic al partidului unic și pe necesitatea nimicirii oricărei forme de opoziție.

Destinul episcopului Ioan Bălan, ca de altfel al celor mai mulți dintre clericii greco-catolici din acea vreme, a fost unul tragic și nedrept. Dincolo de aceste aspecte punctuale, aducerea în prim-planul dezbaterilor științifice a patologiilor politice din România post-belică reprezintă un exercițiu necesar, de asumare a trecutului recent. Analiza comunismului românesc pornind de la ipostazele particulare ale acestuia, rămâne și în zilele noastre un subiect de o dogoritoare actualitate, iar angajamentul unor istorici precum cei care au publicat acest volum trebuie prețuit cu siguranță la adevărata lui valoare.

⁴ Sergiu Soica, Gabriel Bubo, *Episcopul Ioan Bălan în dosarele Securității*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2015, 413 p.

⁵ *Ibidem*, p. 41-42.

⁶ *Ibidem*, p. 44.

⁷ *Ibidem*.